

10-MAVZU. TADBIRKORLIK FAOLIYATI

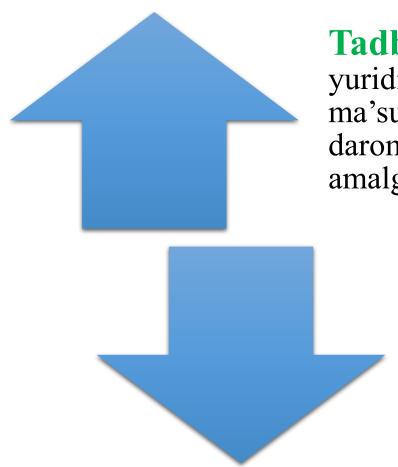
Xamidova Zulfiya Axmadjonovna PhD, dotsent

REJA:

Tadbirkorlik faoliyati mohiyati va asosiy belgilari. Tadbirkorlik faoliyatining shakllari. Tadbirkorlik kapitalining turlari: asosiy va aylanma kapital.

TADBIRKORLIK FAOLIYATI MOHIYATI VA ASOSIY BELGILARI.

O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi qonunida ta'riflanishicha

Tadbirkorlik (tadbirkorlik faoliyati) –

yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mulkiy ma'suliyat ostida, mavjud qonunlar doirasida, daromad (foyda) olish maqsadida, tahlika bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir

Tadbirkorlik faoliyati to'g'risida qisqa qilib quyidagicha ta'rif berish mumkin:

tadbirkorlik faoliyati – shakli va sohasidan qat'iy nazar foyda olish va undan samarali foydalanish maqsadiga qaratilgan iqtisodiy faoliyatdir.

Tadbirkorlikning rivojlanishi, o'z navbatida, bir qator sharoitlarning mavjud bo'lishini taqozo etib, ular asosida umuman tovar ishlab chiqarishning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari yotadi.

Tadbirkor xo'jalik yuritishda uning biron turini tanlash, ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish, uni o'zgarishlarga moslashtirish. manbalarni tanlash. resurs topish, mahsulot sotish, ularning narxini belgilash, foydani tasarruf qilish va shu kabilar bo'yicha ma'lum huquq va erkinliklarga ega bo'lishi zarur.

Tadbirkor ishlab chiqarish vositalariga, ishlab chiqarilgan mahsulot va olingan daromadga mulkchilik huquqiga ega boʻlishi kerak. Tadbirkorlik faoliyati mulkdorning oʻzi tomonidan ham, uning mol-mulki asosida ish yurituvchi sub'ekt tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

Xo'jalik yuritish yo'lini erkin tanlash, daromadni investitsiyalash imkoniyati va shu kabilarni real ta'minlaydigan ma'lum iqtisodiy muhit va ijtimoiysiyosiy sharoit yaratishi zarur.

Tadbirkorlik mulkchilik va o'zlashtirish turlituman shakllari va turlarining mavjudligini taqozo qiladi. O'z navbatida mulkchilik va o'zlashtirish sohalaridagi turlitumanlilikning o'zi ob'ektiv hodisa bo'lib, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi oqibati sifatida maydonga chiqadi.

Yetarli moliyaviy manbalarga, yaxshi ma'lumot va malakali tayyorgarlikka ega bo'lish, umumiy tijorat qonunchiligi, soliq bo'yicha imtiyozlar, tadbirkorlik muhiti va uni rivojlantirishda jamiyat manfaatdorligining mavjud bo'lishi tadbirkorlikni rivojlantirishning navbatdagi shartsharoitlari hisoblanadi.

Tadbirkor tovar va xizmatlar ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish omillarini birlashtiradi va "katalizator" vazifasini bajaradi.

Biznesni yuritish jarayonida u qarorlar qabul qilishdek qiyin bir vazifani zimmasiga oladi.

Tadbirkor – tashkilotchi shaxs bo'lib, yangi ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy qilib, yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga intiladi.

Tadbirkor bu tahlikaga boruvchi insondir. U nafaqat o'z mol-mulki, vaqti, mehnati bilan, balki o'z sheriklari, hissadorlari qo'shgan mablag'lar bilan ham tahlikaga boradi.

TADBIRKORLIK FAOLIYATINING SHAKLLARI.

Davlat korxonalarining 3 guruhi

Byudjet korxonalari

Davlat ishlab chiqarish korxonalari

Aralash kompaniyalar

KOOPERATIV TADBIRKORLIK

Jamoa tadbirkorligining alohida shakli bo'lib, jamoa mulkiga asoslanadi va kooperatsiya a'zolarining uning faoliyatida o'z mehnati bilan ishtirok etishini taqozo qiladi.

XUSUSIY TADBIRKORLIK

Alohida shaxs yoki korxona tomonidan xususiy tashabbus asosida tashkil qilinadi. Mulk va ishlab chiqarish natijalari xususiy shaxslarga tegishli bo'lib, ishlab chiqarishni tashkil qilish yollanma mehnatga asoslanadi.

YAKKA TARTIBDAGI TADBIRKORLIK

Shaxsiy mulkka asoslanadi, ishlab chiqarishni tashkil qilish o'zi yoki oila a'zolari mehnati asosida amalga oshiriladi, huquqiy shaxs hisoblanmaydi, uning egasi cheklanmagan mas'uliyatga ega .

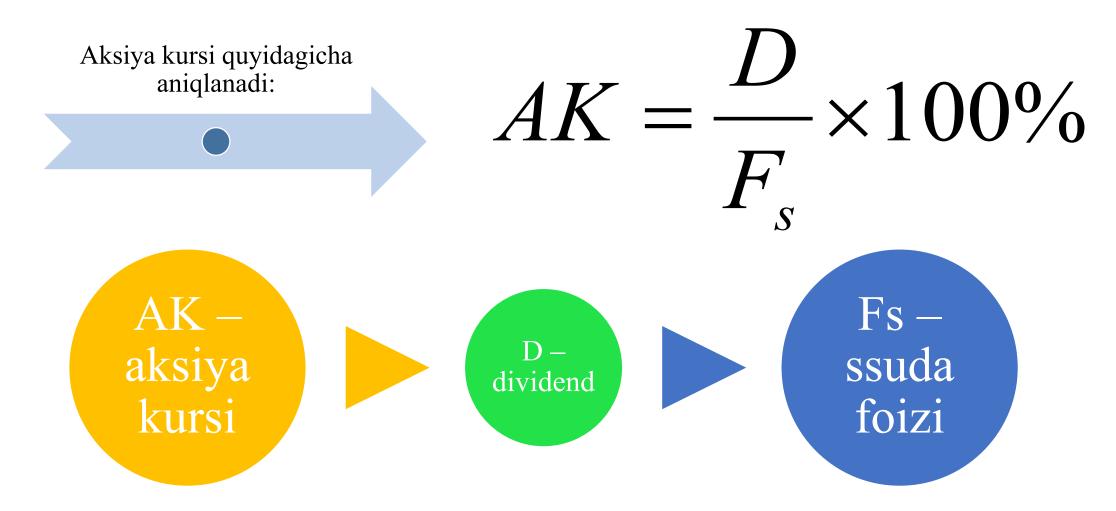
KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING ULUSHI UMUMIY HAJMGA NISBATAN % DA (2011-2021 yy.)

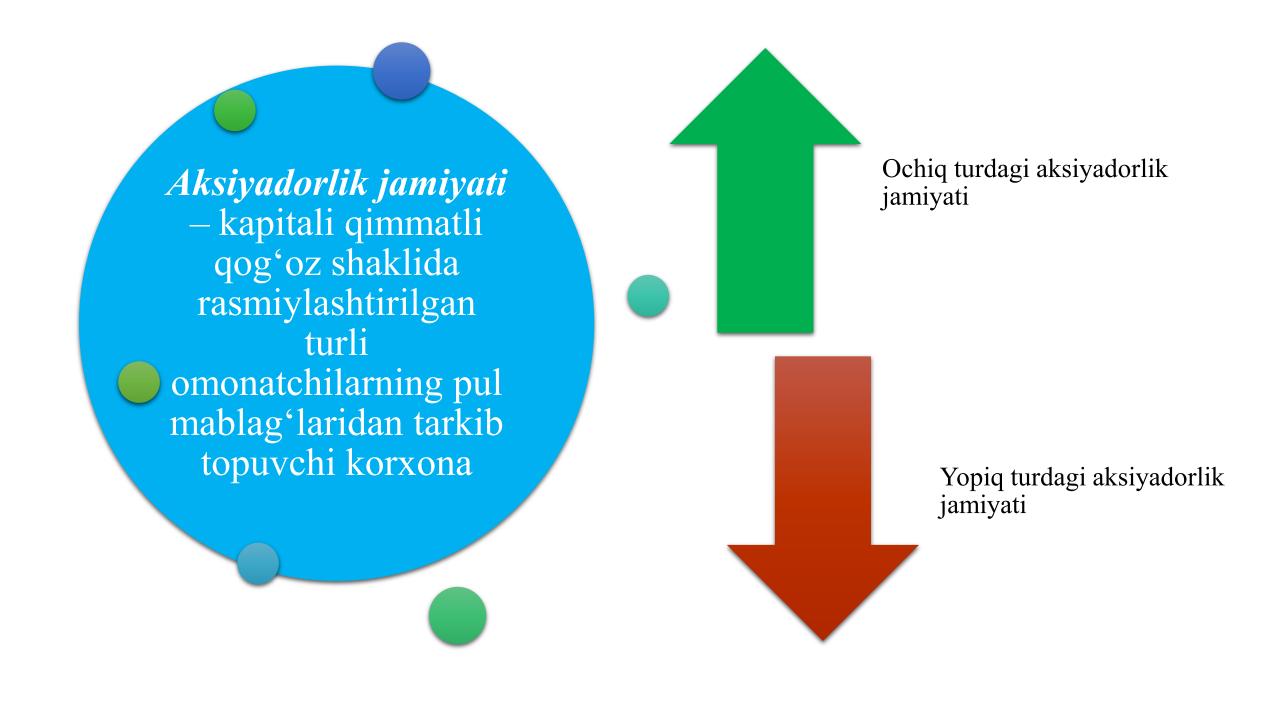
Koʻrsatkichlar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
YaIM	61,9	60,8	60,9	61,9	64,6	66,8	65,3	62,4	56,0	55,7	54,9
Sanoat	28,6	29,7	33,0	36,8	40,6	45,3	41,2	37,4	25,8	27,9	27,0
Qurilish	67,6	70,0	70,6	69,5	66,7	66,9	64,8	73,2	75,8	72,5	72,4
Bandlik	75,1	75,6	76,7	77,6	77,9	78,2	78,0	76,3	76,2	74,5	-
Eksport	18,8	14,0	26,2	27,0	27,0	26,0	22,0	27,2	27,0	20,5	22,3
Import	34,3	38,6	42,4	45,4	44,5	46,8	53,6	56,2	61,6	51,7	48,7

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING IQTISODIYOT TARMOQLARIDAGI ASOSIY KO'RSATKICHLARI HAJMI (2011-2021 yillar uchun)

Koʻrsatkichlar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sanoat (mlrd.so'm)	13586,8	17114,6	23312,0	30907,0	39643,5	50654,5	61367,8	87962,0	83344,2	103020,8	121719,2
Qurilish (mlrd.so'm)	6188,3	7925,5	10377,7	13944,9	16954,0	19671,0	22469,4	37451,7	53960,9	63866,6	77762,0
Bandlik (ming kishi)	8950,7	9239,7	9604,0	9950,8	10170,4	10397,5	10541,5	10128,8	10318,9	9865,7	-
Eksport (mln.AQSH.dol)	2826,2	1910,5	3752,3	3657,8	3377,7	3139,2	2759,3	3810,8	4714,8	3100,9	3711186,6
Import (mln.AQSH.dol)	3895,5	4946,0	5909,4	6352,6	5523,1	5676,8	7511,9	10916,2	14972,2	10943,3	12389011,2
Savdo (mlrd.so'm)	24741,9	32242,9	40564,5	50197,8	61972,3	78935,6	92973,0	114896,4	138920,7	164106,1	249493,3
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi (mlrd.so'm)	46704,5	56926,6	67510,7	82957,2	101197,5	118011,4	152010,5	191759,2	219466,9	253238,2	307280,2
Xizmatlar (mlrd.so'm)	19556,5	24841,8	31409,1	40187,9	47269,6	61346,2	69212,7	84433,4	103106,6	114052,7	144812,7
Yuk tashish (mln.tonna)	292,0	304,3	352,8	416,1	472,8	538,6	548,8	611,7	641,0	638,9	678,9
Yuk aylanmasi (mln.tonna-km)	6894,3	7271,9	7919,1	8632,9	9225,1	10072,4	10444,4	11657,7	12152,3	12304,6	13108,1
Yoʻlovchi tashish (mln.yo'lovchi)	3416,2	3687,9	3953,8	4224,5	4486,3	4866,5	5037,5	5242,6	5345,0	4904,8	5237,6
Yoʻlovchi aylanmasi (mln.pass.km)	74320,7	80210,0	86183,3	93024,7	99872,8	107789,7	111435,0	115335,2	117412,7	107766,7	114681,5

Aksiya – bu uning egasi hissadorlik jamiyati kapitaliga o'zining ma'lum hissasini qo'shganligiga va uning foydasidan dividend shaklida daromad olish huquqi borligiga guvohlik beruvchi qimmatli qog'ozdir. Bundan tashqari, aksiya korxonani boshqarishda qatnashish huquqini ham beradi.

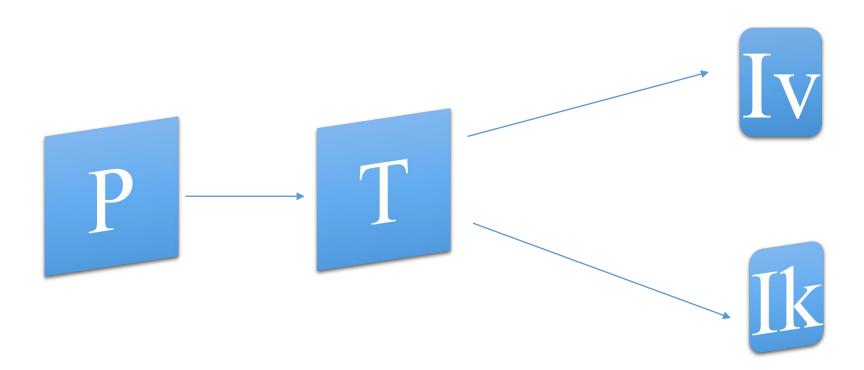
Marketing – tovar-pul munosabatlari sharoitida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning yaxlit tizimi bo'lib, bunda xo'jalik muammolarini hal etishda bozor talablari, xaridorlarning tovar va xizmatlarga real talablari va ehtiyojlari yotadi.

Marketingning maqsadi – eng yuqori iste'mol qoniqishi, iste'mol, turmush sifatini oshirish, tovar va xizmatlarning keng tanlovini ta'minlovchi korxona mahsulotini sotishning zarur hajmiga erishish uchun ishlab chiqarishning yuqori daromadliligi va samaradorligini ta'minlash.

Menejment – ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniluvchi ishlab chiqarishni boshqarishning shakllari, vositalari, usullari va tamoyillarining majmui.

Tadbirkor ixtiyorida bo'lib, foyda olish maqsadida ishlatiladigan barcha moddiy vositalar, tovarlar va pul mablag'lari birgalikda **tadbirkorlik kapitali** deb ataladi.

Kapital harakatining birinchi bosqichi:

AKSIYA TURLARI

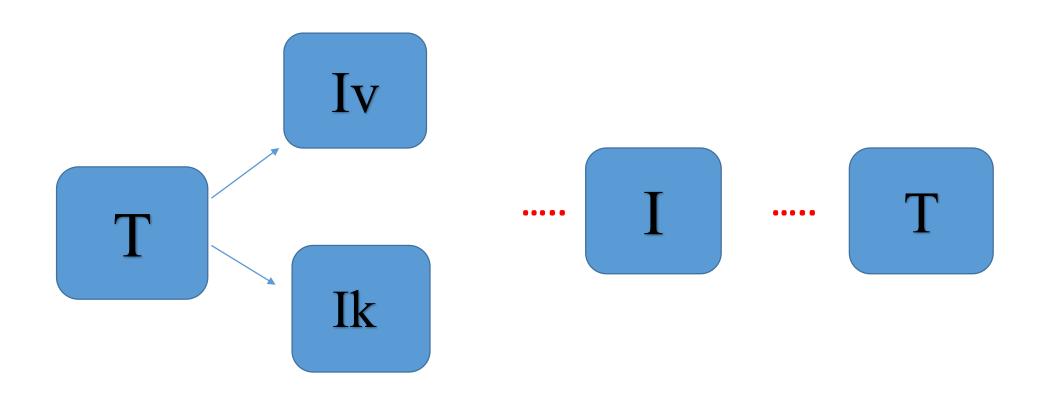
Egasi yozilgan aksiya

Imtiyozli aksiya

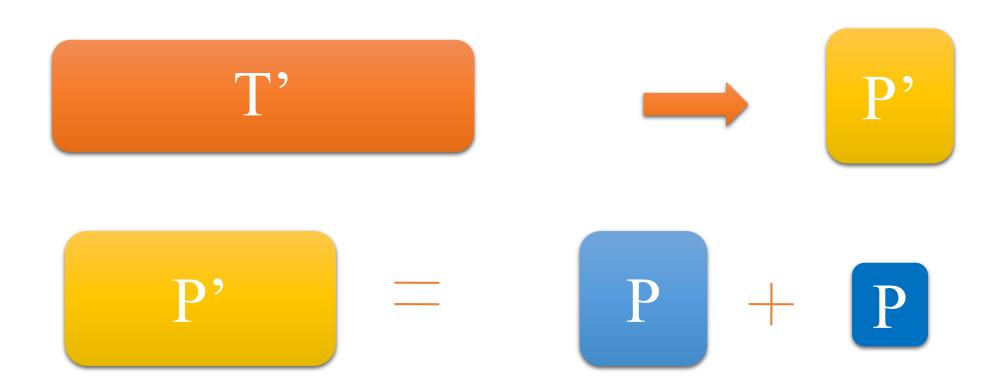
Egasi yozilmagan aksiya

Oddiy aksiya

KAPITAL HARAKATINING IKKINCHI BOSQICHI

Kapital harakatining uchinchi bosqichi

Tadbirkorlik kapitalining harakati bir doiraviy aylanish bilan to'xtab qolmaydi, balki u uzluksiz davom etib, takrorlanib turadi. Doiraviy aylanishlarning bunday uzluksiz takrorlanib, yangilanib turishi tadbirkorlik kapitalining aylanishi deyiladi.

Asosiy kapital ishlab chiqarish jarayonida bir qator doiraviy aylanishlar davomida qatnashadi, o'zining qiymatini tayyorlanayotgan mahsulotga (xizmatga) bo'libbo'lib o'tkazib boradi va ashyoviybuyum shaklini o'zgartirmaydi.

Aylanma kapital -

bir doiraviy aylanish davomida to'liq iste'mol qilinadi, o'zining qiymatini ishlab chiqarish natijalariga to'liq o'tkazadi va ashyoviy-buyum shaklini ham yo'qotadi.

ASOSIY VA AYLANMA KAPITALLAR FARQLANISHI ASOSIDA QUYIDAGI BELGILAR YOTADI.

Ishlab chiqarish jarayonida harakat qilish xususiyatlari.

Qiymatini ishlab chiqarish natijalariga o'tkazish xususiyati.

Kapital qiymatining aylanish usuli.

Qayta tiklanish usuli.

Ishlab chiqarish vaqti uch qismdan iborat bo'ladi:

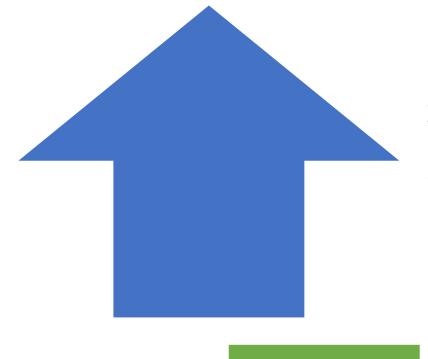
Ish davri –
ishlab
chiqarish
vaqtining
asosiy tarkibiy
qismidir.

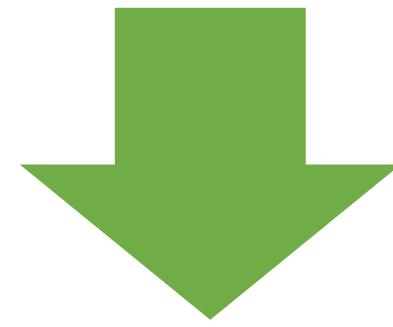
Ishlab
chiqarish
vositalarning
zahira va
ehtiyotlar
sifatida bo'lish
vaqti

Aylanish tezligi
muayyan davr
ichida (A) qilingan
aylanishlar soni (n)
yoki bir
aylanishning uzunqisqaligi (a) bilan
belgilanadi: n=A/a;
a=A/n.

Amortizatsiya asosiy kapital eskirib borishiga qarab, uning qiymatini asta-sekin ishlab chiqarilgan mahsulotga o'tkazish, asosiy kapitalni keyinchalik qayta tiklash maqsadlarida mahsulotning amortizatsiya miqdoriga teng qismini jamg'arish jarayonidan iborat.

Amortizatsiya normasi amortizatsiya ajratmalari yillik summasining shu asosiy kapital qiymatiga nisbatan aniqlanadi va foizda ifodalanadi. Amortizatsiya ajratmalarining umumiy normasi asosiy kapitalni takror ishlab chiqarishning oʻziga xos xususiyatlariga muvofiq ravishda ikki qismdan iborat boʻladi: bir qismi asosiy kapitalni toʻla qoplashga (qayta tiklashga), ikkinchisi ularni qisman qoplashga (kapital ta'mirlashga) moʻljallanadi.

AMORTIZATSIYA NORMASINI HISOBLASH

$$A_n = \frac{K_{as} + T_{\kappa} - M_m}{K_{as} \times X_d} \times 100\%$$

Milliy iqtisodiyot miqyosida asosiy kapitaldan olinadigan samara darajasi.

$$K_s = \frac{YaIM}{K_{as}}$$

$$K_{sig} = \frac{K_{as}}{YaIM}$$

$$K_s = \frac{MD}{K_{as}}$$

$$K_{sig} = \frac{K_{as}}{MD}$$

KORXONA MIQYOSIDA KAPITALDAN OLINADIGAN SAMARA DARAJASI

$$K_s = \frac{M}{K_{as}}$$
  $K_{sig`.kor.} = \frac{N_{as}}{M}$

Aylanish davri (a) yildagi kunlar sonining aylanishlar soniga (n) nisbati bilan aniqlanadi:

$$a = \frac{360}{n}$$

Moliyalashtirish manbalari boʻyicha hududlar kesimida asosiy kapitalga investitsiyalar

		Shu jumladan, moliyalashtirish manbalari boʻyicha (jamiga nisbatan % da): korxona va tashkilot oʻz mablagʻi						
	Jami, mlrd. soʻm	Respublika budjeti	Korxona va tashkilot oʻz mablagʻi	Aholining oʻz mablagʻi				
Oʻzbekiston Respublikasi *	244962,6	8,8	29,1	9				
Qoraqalpogʻiston Respublikasi	7879,1	12,7	23,7	12,4				
viloyatlar:								
Andijon	12143,7	7,4	23,8	13,2				
Buxoro	18995,6	5,1	18,1	10,2				
Jizzax	13224,4	7	47,5	4,4				
Qashqadaryo	16225,1	6,7	18,2	12,2				
Navoiy	16309,1	4	16,2	9				
Namangan	13302,4	7,6	25,1	16,2				
Samarqand	17722,8	12,7	31,9	11				
Surxondaryo	11326,5	11,9	14	14,4				
Sirdaryo	8708	12,7	15,5	2,8				
Toshkent	27822,4	7,5	37,1	8,4				
Farg'ona	12920,6	10,3	27,2	13,6				
Xorazm	8580,3	8,2	21,2	21				
Toshkent sh.	57611,3	7,6	40,2	3,1				

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ ТАДБИРКОРЛАР БИЛАН ОЧИҚ МУЛОҚОТИГА ТАЙЁРГАРЛИК КЎРИШ ДОИРАСИДА ТАДБИРКОР ВА ИНВЕСТОРЛАРНИНГ МУРОЖААТЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ ВА ТАХЛИЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ШТАБГА КЕЛИБ ТУШГАН МУРОЖААТЛАР ХУДУДЛАР КЕСИМИДА

*2021 йил 25 июль соат 22:00 холатига